

You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers, research institutes, and various content providers

Source: Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare
International Seminar for Albanian Language, Literature and Culture

Location: Kosova

Author(s): Lindita Tahiri

Title: Koncepti dialogjik ndaj tjetrit në veprën e Kadaresë
The dialogic concept toward the other in the works of Kadare

Issue: 35/2017

Citation style: Lindita Tahiri. "Koncepti dialogjik ndaj tjetrit në veprën e Kadaresë". Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare 35:543 - 549.
<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=733944>

Lindita TAHIRI

KONCEPTI DIALOGJIK NDAJ *TJETRIT*NË VEPRËN E KADARESË

Përmbledhje

Ky punim synon të nxjerrë në pah konceptin dialogjik ndaj “tjetrit” që e shpërfaq Kadareja në veprën e vet, si mënyrë për të krijuar art universal dhe për t’i bërë ballë regjimit të egër komunist. Përmes përfshirjes dhe metaforizimit të “tjetrit” Kadare arrin të shpërthejë jo vetëm izolimin shqiptar por edhe kufijtë stilistik dhe shterpësinë letrare të realizmit socialist. Në një mjedis që përpiqej të shpërftyrojë letërsinë përmes veprave të porositura në shërbim të interesave ditore të politikës, përmes vizionit të tij për “tjetrin” Kadare arrin të dëshmojë epërsinë e artit, në radhë të parë duke e shpëtuar gjuhën dhe mendimin e lirë nga zvetënimi orvelian.

Këtë vizion të Kadaresë do ta shohim përmes përzgjedhjeve tematike në krijimtarinë e tij siç janë bota e përtejme, bota e ëndrrave, e së kaluarës, e misterit, por edhe përmes këndvështrimit të të rrëfyerit, i cili në vend që të synojë rrëfimin objektiv, që e transmeton të vërtetën e plotë, transmeton versione të papërfunduara dhe të kufizuara të ngjarjeve, me personazhe të vagullta e të papërkufizuara saktë që i kalojnë kufijtë e “tjetrit”.

Koncepti i “tjetrit” në këtë studim do të ndërlidhet me pikëpamjen postmoderne të Derrida-s për kundërshtitë konceptuale në të cilat mbështetet metafizika perëndimore, sipas së cilës njëri nga konceptet kundërshtuese gjithmonë shfaqet si i privilegjuar dhe e përkufizon *Tjetrin* si inferior. Rrjedhimisht, vetja shndërrohet në burim final të kuptimit dhe kjo shkakton të menduarit logocentrik, apo bindjen për burimin përfundimtar të së vërtetës. Në këtë studim do të analizohet narracioni dialogjik i Kadaresë që e çliron lexuesin prej prangave të gjykimit përfundimtar, mendimit të prerë dhe gjuhës dogmatike.

Fjalët çelës: *Kadare, rrëfimi panoptik, kritika letrare kognitive, empatia*

Letërsia si panoptikon

Në librin e tij “Mite dhe demonë në veprën e Kadaresë”, Shaban Sinani (2016) bën një periodizim kronologjik të ‘demonizimit’ të *tjetrit* në veprat e Kadaresë. Fillimisht ky tjetër i demonizuar ishte imperializmi, më pastaj perandoria osmane,

sovjetike, kinezët, e kështu me radhë, për të shpërfaqur sindromin e armikut, i cili është karakteristik sidomos për letërsinë gojore të ballkanasve. Koncepti stereotip i “tjetrit” nuk është vetëm dukuri e mjedisve ballkanike, apo si thotë Derrida metafizika perëndimore mbështetet në kundërshtitë konceptuale sipas skemës ku njëri nga konceptet kundërshtuese gjithmonë shfaqet si i privilegjuar dhe e përkufizon *Tjetrin* si inferior. Ndërkaq, si vëren Sinani, Kadare, gradualisht e zvogëlon dozën e stereotipizimit të *tjetrit*, për të aritur, sidomos në dekadat e fundit, ta shfaqë *tjetrin* me empati për lexuesin. Pikërisht kjo shpërfaqje e tjetrit të çliruar, e bën edhe më të fuqishëm denoncimin e totalitarizmit, që në fakt është thelbi i veprimtarisë të Kadaresë.

Përzgjedhjet tematike në krijimtarinë e Kadaresë zakonisht e synojnë *tjetrin*, si për shembull e kapërthejnë botën e përtejme, ëndrrat, të kaluarën, misterin. Por, veçantia e stilit të tij del përmes këndvështrimit të të rrëfyerit, i cili në vend që të synojë rrëfimin përfundimtar që e transmeton të vërtetën e plotë, transmeton versione të papërfunduara dhe të kufizuara të ngjarjeve, me personazhe të vagullta e të papërkufizuara saktë që i kalojnë kufijtë e *tjetrit*. Është kjo veçanti që i mundësoi atij të shpërthejë kufijtë stilistikë të realizmit socialist dhe të çlirojë lexuesin e sistemit të egër komunist prej prangave të gjykimit përfundimtar, mendimit të prerë dhe gjuhës dogmatike.

Kritikët letrarë e kanë shfrytëzuar modelin panoptik të Foucault (1975) për shoqëritë e disiplinuar, ku shkollat, burgjet, dhe institucionet e tjera, kontrollohen nga mbikqyrësit të cilët vetë janë të padukshëm, për ta përshkruar në mënyrë të ngjashme letërsinë realiste, duke e parë atë si zhanër që ushtron kontroll total në jetën e personazheve dhe në mendimet e tyre. Ngjashëm me shoqërinë, rrëfimi realist shihet si një burg ku personazhet mbikëqyren nga rrëfyesi i gjithëpushtetshëm dhe i gjithëdijshtëm i cili i vëzhgon ata nga kulla e vet. Madje, autorja Sulieman (1993) e sheh romanin ideologjik si zhanër dhe manifestim të letërsisë realiste dhe didaktike.

Për disa studiues, narracionet që dallojnë për nga këndvështrimi, korrespondojnë me orientime të ndryshme ideologjike (Cohn: 1978:177). Përkatësisht, në rastet ku rrëfyesi është moralizues, vlerësues, gjykues, dhe autoritar, lexuesi i përket një shoqërie të zhytur në propaganda për vlera absolute, ndërkaq në rastet kur rrëfyesi ka qëndrim jondërhyrës, ai i mundëson lexuesit t’i kuptojë këndvështrimet e ndryshme të të tjerëve, dhe njëkohësisht të bëhet i vetëdijshtëm për pikëpamjet dhe mënyrën e vet të të menduarit. Rrjedhimisht, letërsia e këtitillë e cila lejon kuptime të shumëfishta dhe fleksibilitet rrëfyës, e përgatit lexuesin që ta shohë me dyshim pretendimin e cilitdo ligjërim për dije absolute. Ndërkaq Bakhtini (1982) shfaqet në një pozicion ndryshe, dhe e koncepton romanin si një “polifoni” ideologjike e cila nuk arrin ta indoktrinojë lexuesin. Ai e ka theksuar faktin se gjuha e tjetrit, apo të folurit dhe të menduarit e personazheve në letërsi mundëson një dialogjizëm, dhe ky dialog i

KONCEPTI DIALOGJIK NDAJ TJETRIT NË VEPRËN E KADARESË

gjuhëve në çdo moment të rrëfimit, i mundëson autorit shmangien nga një gjuhë e njëtrajtshme, e vetme dhe unike.

Vetvetja si Tjetri dhe tjetri si vetvetja: empatia

Kritika e orientuar kah lexuesi filloi të shfaqet kah vitet 30 dhe kulmoi në vitet 70 të shekullit të kaluar, duke vazhduar edhe sot të ndikojë në kritikën bashkëkohore letrare. Teoritë e orientuara kah lexuesi, fillimisht ishin reagim ndaj ideve formaliste të autoritetit të tekstit, dhe përqendroheshin tek interpretimet personale të lexuesit. Teoria e reagimit të lexuesit e zhvendos autoritetin nga teksti tek lexuesi, duke ia veshur shumëkuptimësinë vlerësimeve subjektive të lexuesit. Ajo që sot e tërheq interesimin sidomos të kritikës letrare kognitive, është procesi i leximit dhe ndëraktiviteti i lexuesit, që e nënkupton vetëdijen e lexuesit për bashkëpunimin me tekstin dhe për prodhimin e kuptimeve përmes iniciativës dhe vendimeve personale. Një nga reagimet që shquhet në këtë rast është empatia, apo bashkëndiesia për personazhet, dhe ndikimi i ligjeratës së zhdrejtë të lirë në ritjen e empatisë.

Studuesit e narratologjisë kognitive Fletcher dhe Monterosso (2016) hulumtuan reagimin e lexuesve pas ndryshimit të raportit mes ligjeratës së zhdrejtë të lirë dhe raportimit të mendimit, si dy teknika të ndryshme të transmetimit të botës të brendshme të personazheve. Ata konstatojnë se rritja e përdorimit të ligjeratës të zhdrejtë të lirë e nxit përfshirjen emocionale të lexuesve dhe i bën ata të bashkëndiejnë me personazhet. Kësaj teknike të transmetimit të botës të brendshme të personazheve i është kushtuar më shumë vëmendje nga kritika bashkëkohore, edhe për arsyen se perspektivizmi i brendshëm si teknikë rrëfimi është dukuri relativisht e re dhe nuk ka qenë tipar i rrëfimit letrar deri në shekullin e nëntëmbëdhjetë.

Ndërkaq studiuesja Keen (2006) thekson se edhe pse kritika letrare e ka lidhur perspektivizmin e transmetimit të botës së brendshme të personazheve me empatinë/bashkëndiesinë dhe është trajtuar nga narratologë si Booth (1983), Stanzel (1984), Bannfield (1982) për forcën e ndikimit të lexuesit, megjithatë reagimet varen nga kompetenca narrative e lexuesve dhe ky raport ka një dozë subjektivizmi. Ajo e tërheq vërejtjen se korrespondenca një me një i teknikave të caktuara letrare me efektin tek lexuesi mund të shkaktojë thjeshtëzim të hulumtimeve lidhur me nxitjen e bashkëndiesisë të lexuesit.

Rrëfimi joautoritar i Kadaresë

Për të ilustruar teknikën jondërhyrëse dhe joautoritare të Kadaresë, të shohim fragmentin që në fakt është teksti përmyllës i romanit të tij *Prilli i thyer*, duke e analizuar mënyrën e transmetimit të botës të brendshme të personazhit:

Krahu i tij, me një lëvizje të beftë, deshi të hiqte pushkën nga krahu, por ngritja e krahut u përzie me fjalën “qyqes”, gjysma e mbiemrit të urryer, që arriti turbull në ndërgjegjen e tij. Gjorgu pa tokën të lëvizte, pastaj tabani i saj u ngrit furishëm vertikalisht, duke iu përplasur në fytyrë. Ishte rrëzuar.

Një grimë bota u shurdhua krejt, pastaj përmes shurdhërisë së saj ai dëgjoji ca hapa. Ndjeu dy duar që diçka po bënin me trupin e tij. Po më kthejnë mbarë, mendoi. Po në atë çast diçka e ftohtë, ndoshta tyta e pushkës, i preku faqen e djathtë. O zot, krejt sipas rregullave. Ai u përpoq të hapte sytë. Nuk kuptoi nëse i hapi dot apo jo, veçse në vend të gjakësit pa ca njolla të bardha bore që ende s’kishin shkrirë dhe përmes tyre kaun e zi që s’po shitej dot. Kjo është e gjitha, mendoi, madje shumë u zgjat.

Dëgjonte akoma hapat që po largoheshin dhe dy-tri herë pyeti veten: të kujt janë vallë? Iu dukën si hapa të njohur. Ah, po ata ishin krejt të njohur, ashtu si dhe duart që e këthyen mbarë... Janë tamam të miat, tha me vete. Në shtatëmbëdhjetë mars, udha pranë Brezftohtit... Një çast e humbi ndërgjegjen, pastaj prapë dëgjoji kumbimin e hapave dhe përsëri iu duk se ata ishin krejt hapat e tij dhe ishte ai vetë e askush tjetër, që po vraponte kështu, duke lënë pas, të shtrirë midis rrugës, trupin e vet, që porsa e kishte vvarë.

(fq. 184-185)

Në fragment vërehet roli i dyfishtë i personazhit si kryefjalë dhe kundrinë. Roli i gjymtyrëve të Gjorgut si kryefjalë (krahu i tij... deshi të hiqte pushkën nga krahu, por ngritja e krahut u përzie...) sugjeron pamundësinë e kontrollit fizik dhe humbjen e vetëdijes shqisore, që gjithandej në tekst shquhet si cilësi e mjedisit që e rrethon personazhin. Personazhi nuk arrin të kontrollojë veprimet e veta: ‘krahu’ njerizohet me foljen ‘deshi’ si veprues dhe si pësues njëkohësisht (nga krahu), dhe përfshihet në një aktivitet të emëruar e të ngurosur (ngritja). Humbja e kontrollit dhe vetëdijes të personazhit kontrastohet me veprimin e ambientit (pa tokën të lëvizte), dhe ky aktivitet i jashtëm përforcohet gradualisht derisa shndërrohet në veprues ndaj personazhit viktimë (u ngrit furishëm vertikalisht, duke iu përplasur në fytyrë).

Personazhi nuk është pësues vetëm në raport me mjedisin e jashtëm, por edhe në raport me procesin e zhvvetëdijësimit, siç del për shembull nga fjalia ‘Ishte rrëzuar’, e cila me shkurtësinë e vet e përforcon rrafshin përmbajtësor të fjalisë. Koha më se e kryer e foljes e thekson përfundimin e veprimit para një çasti në të kaluarën- pra, personazhi e vetëdijësohet për ndryshimin e gjendjes së vet fizike pasi ajo të ketë përfunduar, njëlloj si të ishte shikues e jo pësues. Efektin e shpërqendrimit nda lëvizjet dhe përjetimet konkrete të personazhit e përforcon edhe trajta joveprore e foljes – efekti i trajtës veprorë për shembull ‘kishte rënë’, nuk do të nxiste konotacione të njëjta, sepse do t’ i referohej kryerjes së veprimit, dhe jo vetëm pasojave të tij, apo vetëdijën e vonuar për këto pasoja.

KONCEPTI DIALOGJIK NDAJ TJETRIT NË VEPRËN E KADARESË

Personazhi përjeton jashtë-vetëdijshëm veprime nga një veprues anonim, të cilësuar me pashquarsi dhe me përemra të pacaktuar. Përdorimi i përemrit vetvetor e shquan dysinë e brendshme të personazhit, sidomos me kundërvënien e tij ndaj përemrit vetor në fund të tekstit. Dysia e brendshme e arrin kulmin kur njëra pjesë e personazhit del si kryefjalë-veprues i foljes kundrinë e së cilës është pjesa tjetër, vetja tjetër e personazhit (ai vetë e askush tjetër... trupin e vet, që posa e kishte vrarë).

Ajo pjesë e personazhit që është viktimë, dhe që shfaqet në rolin e pësuesit, artikullohet me emrin konkret 'trupi', që sugjeron konotacione të jetës konkrete shqisore, e cila përfundon dhe shkatërrohet nga veprimet e një qenieje abstrakte të dytë brenda personazhit, nga veprimet e vetes të pakontrolluar dhe jashtëvetëdijësore. Veprimi i vrasjes i shënuar me më se të kryerën (kishte vrarë) del si pasojë - më shumë se sa si kryerje aktuale e veprimit. Efektin e veprimit personazhi e ndjen të vonuar, në një moment të konkretizuar kohësisht me ndajfoljen 'porsa', kur përfundimisht shkatërrohet dhe merr fund vetja-pësues, vetja që ishte e paaftë dhe e viktimizuar, në të njëjtën mënyrë siç kishte qenë viktimë edhe i vrari i aktit gjakmarrës së Gjorgut.

Roli i dyfishtë i Gjorgut ndaj foljeve, me alternimin e tij prej kryefjalës në kundrinë dhe anasjelltas shënon individualitetin e tij të përçarë në dysh që e përshkon tërë gjuhën e tekstit, si përpjekje për t'u vetëpërkufizuar e për t' u formësuar si identitet, që përfundon me vetëzhdukje dhe me asgjësim. Këto tipare gjuhësore të rolit veprues të personazhit transmetohen me një kombinim të ligjeratës së zhdrejtë të lirë dhe mendimit të raportuar (në rastet kur përdoret pjesa lajmëruese si 'pyeti veten', 'mendoj', 'tha me vete', etj.)

Ashtu si thekson Sh, Sinani (2016), ligjërimi dhe mjedisi në veprën "Prilli i thyer" janë etnografike, por nuk është e tillë vepra stilistikisht, dhe nuk e madhështon Kanunin, por në të kundërtën, e shfaq peshën totalitare të tij. Përmes perspektivizimit të brendshëm të personazhit, arihet që ai të portretohet si viktimë e shtypjes dhe tëhuajsimit që ia shkakton Kanuni i gjithpushtetshëm.

Përfundim

Raportet formale mes rrëfyesëve dhe personazheve letrare shpesh janë tregues edhe të ideologjive të caktuara në një shoqëri, meqenëse si çdo lloj tjetër diskursi, letërsia është reprodukim i strukturave autoritare të shoqërisë që e prodhon dhe njëkohësisht e konsumon atë letërsi. Kadare arrin t'i shpërthejë kufizimet stilistike të realizmit socialist duke i flakur privilegjet tradicionale të narratorit të gjithëdijshëm dhe duke e tërhequr në prapavijë veten që rrëfen për ta vënë në plan të parë veten që përjeton. Kështu Kadare arrin të krijojë art universal edhe brenda regjimit të egër komunist. Përmes transmetimit joautoritar dhe mosndërhyrës të botës së brendshme të personazhit ai nxit bashkëndiesinë e lexuesit dhe e inkurajon interpretimin e lirshëm, kritik, e të pavarur nga tutela e autorit didaktik e moralizues.

Referencat

- Banfield, Ann.1982. “*Unspeakable Sentences*”, Routledge & Kegan Paul
- Bakhtin, M.M. 1982.*The dialogic Imagination*. Translated by Caryl Emerson and Michael Holquist. University of Texas Press.
- Booth, Wayne C. 1983.*The Rhetoric of Fiction*. 2nd ed. Chicago: Univ. of Chicago Press
- Derek, Allan. 2001. *Literature and Reality*. *Journal of European Studies*, Vol. 31, No. 2
- Cohn, Dorrit. 1978. *Transparent Minds: Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*. Princeton:Princeton Univ. Press. 1999. “The Distinction of Fiction”. John Hopkins University Press
- Fletcher, Angus, and John Monterosso. “The Science of Free-Indirect Discourse: An Alternate Cognitive Effect.” *Narrative* 24.1 (2016): 82–103.
- Keen, Suzanne.2007. *Empathy and the Novel*. New York and Oxford: Oxford Univ. Press
- Sinani, Shaban. 2016. Mite dhe demonë në veprën e Kadaresë. Tiranë: Naimi
- Stanzel, Franz K. A.1984.*Theory of Narrative*. Translated by Charlotte Goedsche. Cambridge: Cambridge Univ. Press
- Suleiman, Susan Rubin. 1993.“ *Authoritarian Fictions. The ideological Novel as Literary Genre*”. Columbia University Press

Lindita TAHIRI**THE DIALOGIC CONCEPT TOWARD THE OTHER IN THE WORKS OF KADARE****Abstract**

This article aims at emphasizing the dialogic concept toward ‘the other’ as depicted by Kadare in his work as a way of creating universal art and facing the severe communist regime. Through the inclusion and metaphorization of ‘the other’, Kadare manages to erupt not only Albanian isolation but also the stylistic boundaries and the literary infertility of socialist realism. In an ambiance which attempted to dissemble literature through appointed works in service of daily political interests, through his vision of ‘the other’ Kadare managed to prove the superiority of art, firstly by saving language and thought from Orwellian deterioration. This vision of Kadare will be seen through thematic selection in his oeuvre such as the world beyond, the world of dreams, the world of the past, of mystery, but also through the point of view of the narration which, instead of aiming at an objective narrative which transmits the full truth, it transmits unfinished and limited versions of events, through vague and

KONCEPTI DIALOGJIK NDAJ *TJETRITNË VEPRËN E KADARESË*

undefined characters that go beyond the limits of 'the other'. The concept of 'the other' in this study will be interrelated to the postmodern view of Derrida regarding the binary oppositions in which Western metaphysics relies upon and in which one of the oppositions is privileged and defines The Other as the inferior element. Consequently, the self turns into the final source of meaning, thus creating a logocentric mode of thinking or the assumption of a final source of the truth. This study analyzes the dialogic narration of Kadare which liberates the reader from the cuffs of a final assumption, of a decisive thought and of dogmatic language.

